

**ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ**

УДК 008:327(477+5–191.2)

Васьків Микола Степанович
доктор філологічних наук, професор,
Київський університет культури,
Київ, Україна,
myvaskiv@ukr.net

**ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ**

У статті йдеться про потребу інформаційної, зокрема культурної, взаємодії України з іншими державами для ефективного досягнення поставлених політичних, економічних, безпекових тощо цілей. Наголошується на тому, що така діяльність є важливою не лише щодо традиційних провідних гравців на «глобальній шахівниці», але і для регіонів і країн, зв'язки з якими отримують нову актуальність і нове наповнення, зокрема це стосується тюркських держав і народів. Тюрки, їх уряди дуже шанобливо ставляться до власних культурних надбань, до їх популяризації у світі, тому співпраця з ними через культурну взаємодію є дуже ефективною. Протягом ХХ ст. українські науковці досягли значних успіхів у розвитку і популяризації українсько-тюркських стосунків, зараз актуалізується потреба повернення їх здобутків до активного використання і розгортання системної діяльності у взаємному культурному збагаченні й культурному зацікавленні.

Ключові слова: інформаційні й культурні зв'язки, тюркські держави і народи, комунікація, ОМІ, мистецтво, художня література, переклад.

Vaskiv Mykola, Doctor of Philology, Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

The research of ties between Ukraine and Turkey as the instrument of cultural diplomacy

The article deals with the need for informational, in particular cultural, interaction of Ukraine with other states for the effective achievement of the set political, economic, security, etc. objectives. It is emphasized that such an interaction is important not only for the traditional leading players in the “global chessboard”, but also with those regions and countries, with their ties receiving a new urgency and a new essence. In particular, it concerns the Turkic states and peoples. The Turks and their governments are very respectful of their own cultural heritage, to its popularization in the world, thus cooperation with them through cultural interaction becomes very effective. During the XXth century, Ukrainian scholars have made a significant progress in the development and popularization of the Ukrainian and

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Turkic relations. As a result the need for an active addressing to their works as well as developing systematic activities for mutual cultural enrichment and cultural interest is been actualized nowadays.

Key words: information and cultural relations, Turkic states and peoples, communication, media, art, fiction, translation.

Васьків Николай Степанович, доктор філологічних наук, професор, Київський університет культури, Київ, Україна

Исследование украинско-тюркских связей как инструмент культурной дипломатии

В статье рассматривается необходимость информационного, в частности культурного, взаимодействия Украины с другими государствами для эффективного достижения поставленных политических, экономических целей, целей безопасности и т. д. Акцентируется внимание на том, что такая деятельность является важным не только относительно традиционных ведущих игроков на «глобальной шахматной доске», но и для регионов и стран, связи с которыми приобретают новую актуальность и новое наполнение, в частности это относится и к тюркским государствам и народам. Тюрки, их руководство очень уважительно относятся к собственным культурным достижениям, к их популяризации в мире, поэтому сотрудничество с ними через культурное взаимодействие является очень эффективным. На протяжении XX в. украинские ученые достигли значительных успехов в развитии и популяризации украинско-тюркских взаимоотношений, сейчас актуализируется необходимость возвращения их наработок к активному использованию и начала системной деятельности по взаимному культурному обогащению и культурной заинтересованности.

Ключевые слова: информационные и культурные связи; тюркские государства и народы; коммуникация; ОМИ; искусство; художественная литература; перевод.

Вступ. Критерієм ефективності міждержавної дипломатичної діяльності вважають, насамперед, укладання вигідних економічних, військових чи політичних угод. Культурна, інформаційна співпраця і впливи поки перебувають на далекій периферії української міжнародної діяльності, і це в період, коли йдеться про перехід цивілізованого світу до інформаційного суспільства, про все більше переміщення суспільної та індивідуальної свідомості у віртуальну сферу. Пряма воєнна інтервенція, анексія є дуже затратною матеріально, технічно, з людськими жертвами, пов'язана з небезпекою невдоволення з боку власного і/чи завойованого народу. Тому для цивілізованого світу так дико виглядають збройне вторгнення Росії в Україну, навіть якщо воно має форму гібридної

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

війни, чи військових конфліктів в Африці, на Близькому Сході тощо. Усе більшого значення набувають інформаційні інтервенції, спрямовані на зміну установок і дій власних і чужих громадян.

«Цілі сучасних інформаційних воєн лежать у сферах економіки, політики чи військової справи, а інструментарій, який при цьому використовується, є інформаційним» [6, с. 73], тобто немає потреби завойовувати фізичний простір – значно ефективніше захопити інформаційно-віртуальний. У цьому напрямі в Україні є суттєві прорахунки і проблеми, навіть у тих країнах, які симпатизують нашим державі й народові. За більш, ніж три з половиною роки міністерство інформації не спромоглося охопити українським радіо- і телемовленням не лише ОРДЛО, а й країни пострадянського простору. У пакеті телеканалів у готелях Каунаса більше п'яти російських мовців, із них не менше трьох – інформаційні, з українських – лише «Тоніс», на якому обмаль новинних випусків, та ще й незрозумілою для литовців українською мовою. Це на тлі того, що мешканці Каунаса висловлюють підтримку Україні у протистоянні з Росією, але за їх словами, «ми майже нічого не знаємо про те, що у вас відбувається, лише маємо інформацію з російських каналів». Повна українська телевідсутність у країнах Закавказзя і Центральної Азії.

Важливим чинником інформаційної діяльності, належного впливу на міжнародних партнерів і супротивників є культурна співпраця. Уряди і народи завжди зацікавлені в популяризації своїх культурних здобутків на світовому рівні. Вагомість культурної взаємодії полягає ще і в тому, що вона майже завжди об'єднує спільноти, навіть якщо вони ворогують політично, економічно, збройно, та іноді є засобом протистояння. Співпраця у царині культури не приносить якихось прямих економічних чи політичних здобутків, але насправді часто є найефективнішим способом опосередкованого досягнення взаємовигідного порозуміння.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У 1920-х – на поч. 30-х рр. радянське сходознавство мало значні напрацювання, було утворено ВУНАС (Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства), працював Технікум сходознавства, науковці публікували свої дослідження у журналі «Східний світ» (пізніше – «Червоний схід»). Проте до середини 1930-х рр. усе це було ліквідовано, протягом радянської доби українське сходознавство занепадало. Натомість на практичному рівні значна увага надавалася зв'язкам України з радянськими середньоазійськими республіками. Відбувався обмін студентами-філологами для підготовки перекладацьких кадрів, досліджувалися інтернаціональні мотиви у творчості М. Бажана, Л. Первомайського, В. Мисика та ін.

У роки незалежності, за ініціативи О. Прицака, було створено Інститут сходознавства НАН України ім. А. Кримського, відновилося видання «Східного

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

світу», але тюркознавство мало спорадичний характер. Можна згадати хіба що праці М. Мірошніченка про азербайджанську літературу (переважно короткі статті, спогади, есеї), дві укладені ним антології тюркськомовних літератур (насамперед варто згадати антологію кримськотатарської поезії «Окрушини сонця» [5]), передмови до них та передмову Б. Степанюка до антології киргизької поезії.

Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Це стосується окремих громад, пересічних громадян. Наприклад, для азербайджанської спільноти в Україні багато важило відкрити пам'ятник Самедові Вургуну в Києві на Оболоні, дати ім'я поета бібліотеці поряд із пам'ятником, щороку проводити заходи з участю посла Азербайджану. Так само бібліотека імені Махтумкулі (Магтимгули Пираги) відкрилася у Святошинському районі столиці, пам'ятник визначному туркменові у сквері на розі Прорізної та Пушкінської, поряд із посольством Туркменістану в Україні, відкривали президенти Л. Кучма і С. Ніязов. Цей приклад пошанування геніального туркменського поета мав прямі економічні дивіденди для української влади – Сапармурат Ніязов пішов на значні поступки у продажі газу.

Так само культурні цінності, визначні діячі культури часто стають державними офіційними й неофіційними символами, приводом для гордоців, популяризації власної країни, нації, а також і економічно-політичного потенціалу. Зокрема, при вході в посольство Киргизстану в Україні висить портрет Чингіза Айтматова і лише потім портрет чинного Президента. Культ уже згадуваного Магтимгули Пираги у Туркменістані перевершує популяризацію Тараса Шевченка в Україні. Зокрема, 290-річчя туркменського поета відзначалося зі значно більшими фінансовими затратами, інформуванням, проведенням внутрішніх і міжнародних заходів, ніж святкування 200-річчя Кобзаря. Найбільшим державним святом туркменів є 15 травня – день народження Магтимгули, Конституції Туркменістану і свято Весни.

До найбільших державних цінностей у азербайджанців належить творчість Нізамі Гянджеві. Башкири шанують Мустая Каріма, зокрема у 2017 р. в Уфі було випущено двотомну Карімівську енциклопедію, на зразок шеститомної Шевченківської енциклопедії чи двотомної Лермонтовської, енциклопедії Янки Купали в Білорусі тощо. Всесвітньої пошани і визнання досягли архітектурні пам'ятки Туреччини й Узбекистану, творчість узбецького генія Алішера Навої. По-новому нині сприймається тюркська державна, наукова, культурна діяльність. Кримські татари пишаються діяльністю і творчістю Ісмаїла Гаспринського, якого сприймали і сприймають беззаперечним лідером і авторитетом усі тюркські народи.

Формулювання цілей статті. Світ перестав бути двополярним (як у часи протистояння США й СРСР із їх союзниками) чи однополярним після

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

розпаду Радянського Союзу. З'являються нові потужні політичні й економічні гравці (Китай, Індія, Бразилія, ПАР, Індонезія, Саудівська Аравія, Туреччина та ін.), вигідними для торгово-економічної співпраці стає все більша кількість країн, які не зараховують до числа провідних на світовій шахівниці. Тому дуже важливим є налагодження взаємовигідної співпраці з якомога більшою кількістю держав, економік і, зрозуміло, культур. Україні як молодій незалежній державі потрібно якомога швидше формувати нові зв'язки й угоди, але чи не менш важливо поновлювати ту тісну співпрацю, яка існувала в попередні десятиліття і навіть століття. Це стосується значною мірою і тюркських країн і народів, які не мають власної держави. Особливого значення набуває потреба по-новому відкрити для себе кримськотатарську культуру, провадити справжню інтеграцію кримських татар в українську політичну націю як рівноправного партнера, сприйняття їх як корінного народу на теренах нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перебування у складі СРСР суттєво збагатило українсько-тюркські культурні взаємини, які були і ще залишаються хорошим підґрунтям для всебічної економічної та політичної співпраці. Часто це було на рівні офіційних заходів до урочистих дат. Але так само актуальними були і рядки поезії Максима Рильського: «Дружба народів – не просто слова, / Дружба народів – це правда жива». Різноманітні тижні, декади дружби, свят культур одних республік в інших республіках дали свої значні плоди в різноманітних перекладах, публікаціях книг, історичних досліджень, альбомів, популярних видань, в гастрольях драматичних театрів, театрів опери і балету, концертах, лекціях, спільних засіданнях тощо.

Серед цих видань і заходів було чимало політично кон'юнктурних, але більшість із них не втрачає своєї значимості й досі. Після розпаду СРСР разом із політичними й економічними зв'язками невиправдано обірвалася й культурна співпраця. Перекладів, видань, зустрічей митців, культурних делегацій суттєво поменшало, тому так важливо зараз «каталогізувати» й повернути до активного вжитку напрацювання попереднього століття. Для різних культур вони з певних причин були різними. Так, переклади з башкирської літератури (біля двадцяти окремих книжкових видань) суттєво переважали переклади з літератури волзьких татар (тринадцять), попри те, що татари в Україні мали свої громади, були добре знайомі. Але всебічна обдарованість Мустая Каріма, його тісні дружні стосунки з українськими письменниками (Д. Павличком, П. Мовчаном, П. Ребром та ін.), а також популярність Муси Джаліля призвели до того, що в УРСР активно перекладали й інших башкирських митців.

Користувалася популярністю серед українських перекладачів і читачів також і киргизька література. Переважно переклади у той період робилися з підрядників (поезія) або з російськомовних перекладів. Але щодо літератури

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

киргизів, то тут були щасливі винятки. Перший – Броніслав Степанюк, який після важкого поранення в роки Другої світової війни лікувався і проходив реабілітацію в Киргизії, вивчив мову, а потім перекладав вірші з киргизької та тюркських мов. Підсумком діяльності Б. Степанюка стала впорядкована ним антологія киргизької поезії «Струни комуза» [7]. Безпосередньо з киргизької перекладав фольклорні й епічні писемні твори Петро Гордійчук, який у 1970-ті рр., студент Київського університету імені Тараса Шевченка, за обміном навчався у Фрунзе (теперішньому Бішкеку), ставши одним із найфаховіших перекладачів.

Проте найбільша заслуга в увазі українців до киргизької літератури належить Чингізові Айтматову. Творчість всесвітньо знаного письменника майже вся без винятку була надрукована в українськомовних перекладах, становлячи ледь не половину всіх видань киргизької літератури в Україні. Вершиною українського перекладацтва з киргизької став двотомник творів Айтматова 1983 р. [1; 2]. Цьому сприяли і поїздки Ч. Айтматова Україною на початку 70-х рр., під час яких встановилися тісні зв'язки митця з О. Гончаром, Д. Павличком та ін. Це сприяло популяризації й інших киргизьких прозаїків і поетів серед українських читачів. Айтматов не тільки спонукав до перекладів тих чи тих творів українською, але й сам час від часу ставав автором передмов для видань своїх земляків.

Близько 50-ти перекладів із азербайджанської літератури стали можливими завдяки подвижницькій перекладацькій роботі з мови оригіналу Валентина Ціпка протягом десятиліть. Значний внесок в переклади азербайджанської поезії зробив українець Микола Мірошниченко, вершинним його здобутком у цій справі стала двотомна антологія азербайджанської лірики [3; 4]. Неоціненний внесок у популяризацію української літератури в Азербайджані зробив Аббас Абдулла, побратим М. Мірошниченка, який навчався і деякий час мешкав в Україні.

Московське керівництво СРСР на початку 1930-х рр. централізувало сходознавство, наукове і перекладне, знищивши національні осередки. Але до цього часу, українське сходознавство у 30-ті рр. досягло повного розквіту. Серед його здобутків – дослідження мови, історії, економіки, культури Туреччини, переклади з турецької мови, проведення спільних офіційних і неофіційних заходів, обмін науковими делегаціями, дослідницькими групами, тісна співпраця на рівні письменників, університетських працівників, міського керівництва Стамбула і Харкова тощо. Значна частина публікацій у «Східному світі», інших часописах була присвячена турецькій культурі, минувшині й сучасності, а також культурним здобуткам інших тюркських народів. Апофеозом тієї співпраці стало видання окремого (№ 2) числа журналу «Червоний шлях» за 1930 р., повністю присвяченого Туреччині [8]. Здобутки того періоду, незаслужено

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

забуті, можуть зараз слугувати вагомим підґрунтям для відновлення і розвитку системних культурних взаємозв'язків України з Туреччиною, яка нині має важливе геополітичне, економічне, безпекове значення для української держави, для захисту інтересів кримських татар і відновлення територіальної цілісності нашої країни.

Попри обмеженість можливостей радянських сходознавців, зокрема тюркологів, протягом ХХ ст. велася значна системна робота. Була централізована діяльність із обміну студентами – майбутніми науковцями, перекладачами; централізований – на республіканському чи загальносоюзному рівні – план тижнів, декад культур, обмінів делегаціями, творчими колективами. Існували цілі видавничі серії перекладів із літератур народів СРСР, їх наповнення чітко планувалося на кілька років вперед, до дослідницької роботи залучалися найвідоміші науковці, часто опальні (наприклад, Іван Дзюба як дослідник узбецької та ін. літератур), і до перекладацької діяльності – провідні поети і професійні перекладачі, з чітким визначенням їх рангу і належним матеріальним заохоченням.

Зараз це все втрачено, держава як організатор і натхненник такої системної праці самоусунулася через брак коштів, заяви про рух на Захід, до Європи, ігноруючи інші вектори міжнародної політики і діяльності. Можна констатувати певний кон'юнктурний сплеск уваги до Туреччини. Щодо решти тюркських культур, мов, то науково-освітня діяльність має спорадичний характер. Ще недавно в КНУ імені Тараса Шевченка вивчалася азербайджанська мова, проте вона активно витісняється потрібним, але ж не єдиним вивченням турецької мови. Активізувалося навчання кримськотатарською мовою, хоча про системний процес вести мову не доводиться. Абсолютно безсистемним характером відзначається і діяльність Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАНУ, в якому через низькі зарплати, інші проблеми зосереджуються «всі бажані», які мають хоч якісь здобутки у вивченні східних культур, історії східних народів тощо. Очевидно, є якісь люди, які готують аналітичні довідки, інформують керівників держави, урядовців про ситуацію, наприклад, у Туркменістані чи Киргизістані, тим більше – Башкортостані чи в Якут-Соха, про їх культурні здобутки, національно-визвольні рухи в минулому й сучасності, але де ці люди перебувають, у якій офіційній інституції та наскільки фаховими є їхні оцінки – сказати дуже важко.

Висновки дослідження і перспективи. Системної підготовки фахівців для кожної держави, великого етносу (не лише тюркських) не ведеться, цей вакуум не буде заповнений, видається, в найближчі десять-двадцять років. Не видно організованої роботи і щодо захисту кримськотатарського народу, його «наближення» до української спільноти, творення спільного зацікавлення культурою корінних народів – українців і кримських татар, вивчення спільної

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНО-ТЮРКСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

історії й т. п. Складається враження, що меджліс, офіційна влада, громадські організації працюють переважно в автономному режимі, до цього влада не докладає «титанічних» зусиль, переважно вдаючись до затягування, очікування в тих питаннях, які часто потребують нагального вирішення.

Спорадично за роки незалежності в Україні чи за кордоном відбуваються заходи (наприклад, участь представницької української делегації в роботі міжнародної конференції до 290-річчя з дня народження Магтимгули Пираги за участі понад 300 учасників, проведення сходознавчих конференцій Інститутом сходознавства, тюркологічні наукові публікації у «Східному світові», ініційовані азербайджанським посольством наукові конференції), видання творів сучасного азербайджанського класика Анара, видання поеми Алішера Навої «Фархад і Ширін» із передмовою І. Дзюби, вже згадуваних антологій киргизької й азербайджанської поезії, антологій кримськотатарської поезії та прози, ряду ін. творів.

Зростання ролі тюркських народів для українського політикуму й економіки (транзитний коридор з Європи до Китаю в обхід Росії, втрачені можливості закупівлі центральноазійських, татарських і башкирських нафти і газу, продаж труб, продуктів машинобудування і сільського господарства, праця українців у цих державах, всебічне співробітництво в усіх галузях – від оборонної до рекреаційної – з Туреччиною) вимагають цілеспрямованої діяльності, перспективного плану в системній співпраці, зокрема і культурній, із тюркськими націями і культурами. Не варто забувати також, що тюркські народи Російської Федерації через свої автономістичні прагнення є потенційними союзниками України у справі протистояння до імперських амбіцій московського керівництва. Особливо це стосується волзьких (казанських) татар, парламент яких і досі не анулював декларацію про суверенітет Татарстану, зберіг посаду президента власної автономії, хоча законодавство Росії вимагає, що таку посаду – президент – може обіймати лише всеросійський керівник, тобто В. В. Путін. Не хочуть тюрки також, щоби їхні доходи йшли до загальноросійського бюджету. І, безперечно, чи не найбільші завдання стоять у справі збереження і розвитку надбань кримських татар, вирішення їх майнових, освітніх, культурних проблем, а головне – повернення їх історичної батьківщини, Криму, в склад Української держави у відповідності з міжнародними правовими нормами.

Список використаних джерел:

1. Айтматов Ч. Твори: в 2 т. / Ч. Айтматов. – Київ: Дніпро, 1983. – Т. 1. – 448 с.
2. Айтматов Ч. Твори: в 2 т. / Ч. Айтматов. – Київ: Дніпро, 1983. –Т. 2. – 484 с.

3. Антологія азербайджанської поезії. У 2 т. / упоряд. М. Мірошніченко. – Київ: Етнос, 2006. – Т. 1: XII–початок XX століття. – 294 с.
4. Антологія азербайджанської поезії. У 2 т. / упоряд. М. Мірошніченко. – Київ: Етнос, 2006. –Т. 2: XX–початок XXI століття. –392 с.
5. Окрушини сонця: антологія кримськотатарської поезії XIII–XX ст. Київ: Голов. спеціаліз. рада літ. мовами нац. меншин України, 2003. – 792 с. – (Джерела духовності).
6. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 497 с.
7. Струни комуза: поезії / пер. з кирг. Б. Степанюк. – Київ: Етнос, 2003. – 456 с.
8. Червоний шлях. – 1930. – № 2. – 288 с.

References:

1. Ajtmatov, Ch. (1983). *Compositions*. In 2 Vol., Vol. 1. Kyiv: Dnipro.
2. Ajtmatov, Ch. (1983). *Compositions*. In 2 Vol., Vol. 2. Kyiv: Dnipro.
3. Miroshnychenko, M. compl. (2006). *Anthology of Azerbaijani poetry*. In 2 Vol., Vol. 1, Kyiv: Etnos.
4. Miroshnychenko, M. compl. (2006). *Anthology of Azerbaijani poetry*. In 2 Vol., Vol. 2, Kyiv: Etnos.
5. *Sharpen of the Sun: anthology of the Crimean Tatar poetry of the XIII–XX centuries*. (2003). Kyiv: The Main Specialized Board of Literature in the languages of national minorities of Ukraine.
6. Pocheptsov, H. (2016). *Modern information wars*. Keiv: “Kyievo-Mohylianska akademiia” Publishing House.
7. *Comuse strings: poetry*. (2003). Translated from Kyrgyz by B. Stepaniuk. Kyiv: Etnos.
8. *Chervonyi shliakh [Red way]*. (1930), no 2.